

**BITIRUV MALAKAVIY ISHLARINI TAYYORLASH JARAYONI: TAHLIL,
MUAMMOLAR VA ILMIY MUNOZARALAR****Boboyev Abrorjon Xotamovich**

Toshkent kimyo-texnologiya instituti, t.f.n., dotsent.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20759833>

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlash jarayonining ilmiy-pedagogik jihatlarini tahlil qilinadi. Bitiruv malakaviy ishlarini bajarishda talabalarning ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirish, ilmiy rahbar faoliyatining o'rni, tadqiqot mavzularini tanlash, ilmiy manbalar bilan ishlash hamda himoya jarayonida yuzaga keladigan muammolar o'rganilgan. Shuningdek, kafedralarda tashkil etiladigan ilmiy munozaralarning bitiruv ishlari sifatini oshirishdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: bitiruv malakaviy ishi, ilmiy tadqiqot, pedagogika, oliy ta'lim, ilmiy rahbar, akademik yozuv, ilmiy munozara, ta'lim sifati, kompetensiyaviy yondashuv, kafedra faoliyati.

Kirish. Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega, mustaqil fikrlay oladigan, ilmiy-tadqiqot faoliyatini samarali olib borishga qodir bo'lgan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Bu jarayonda talabalarning ilmiy salohiyatini rivojlantirish, ularni tadqiqotchilik faoliyatiga jalb etish hamda nazariy bilimlarini amaliyot bilan uyg'unlashtirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Aynan shu maqsadlarni ro'yobga chiqarishda bitiruv malakaviy ishlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Bitiruv malakaviy ishi oliy ta'lim muassasasida tahsil olayotgan talabaning o'quv jarayonida egallagan nazariy bilimlari, amaliy ko'nikmalari va kasbiy kompetensiyalarining yakuniy natijasini aks ettiruvchi ilmiy-amaliy tadqiqotdir. Mazkur ish talabaning mustaqil ilmiy izlanish olib borish, muayyan muammoni ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qilish, ilmiy manbalardan foydalanish, tadqiqot metodlarini qo'llash hamda xulosalar chiqarish qobiliyatini namoyon etadi.

Shu sababli bitiruv malakaviy ishlari nafaqat ta'lim jarayonining yakuniy bosqichi, balki talabaning ilmiy dunyoqarashi va kasbiy shakllanishini belgilovchi muhim omil sifatida ham e'tirof etiladi.

Pedagogika yo'nalishida tayyorlanadigan bitiruv malakaviy ishlari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Chunki bo'lajak pedagog nafaqat o'z mutaxassislik fanini chuqur bilishi, balki ta'lim-tarbiya jarayonlarini ilmiy asosda tahlil qila olishi, pedagogik muammolarga innovatsion yechimlar taklif etishi ham lozim. Shu nuqtai nazardan qaraganda, bitiruv malakaviy ishlari talabalarning ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishning muhim vositasi hisoblanadi.

So'nggi yillarda oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish, akademik halollik tamoyillarini qaror toptirish hamda xalqaro standartlarga mos ilmiy faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mazkur jarayonlar bitiruv malakaviy ishlariga qo'yiladigan talablarning ham takomillashuviga olib keldi. Endilikda bitiruv ishlari talabaning faqat nazariy bilimlarini emas, balki uning tahliliy fikrlashi, ilmiy muammolarni aniqlash va ularga yechim topish, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish hamda ilmiy natijalarni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatlarini ham namoyon etishi talab etiladi.

Biroq amaliyot tahlillari shuni ko'rsatadiki, bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlash jarayonida qator muammolar mavjud.

Jumladan, mavzularning takrorlanishi, ilmiy yangilik darajasining yetarli emasligi, ilmiy manbalardan foydalanish madaniyatining sustligi, akademik yozuv ko'nikmalarining rivojlanmaganligi hamda tadqiqot metodologiyasini to'g'ri tanlash bilan bog'liq kamchiliklar uchrab turadi. Ayrim hollarda talabalarning ilmiy izlanishga bo'lgan qiziqishi yetarli darajada shakllanmaganligi yoki vaqtni samarali rejalashtira olmasligi ham ish sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur muammolarni bartaraf etishda kafedralar tomonidan tashkil etiladigan ilmiy seminarlar, davra suhbatlari, dastlabki himoyalar va ilmiy munozaralarning o'rni beqiyosdir.

Ilmiy munozaralar talabalarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi, tadqiqot natijalarini baholash va takomillashtirish imkoniyatini yaratadi hamda ilmiy muloqot madaniyatini shakllantiradi. Ayniqsa, pedagogika kafedralarida muntazam ravishda tashkil etiladigan ilmiy muhokamalar talabalarning tadqiqot olib borish malakasini oshirish, ilmiy rahbar va talaba o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash hamda bitiruv malakaviy ishlari sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Shu bois bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlash jarayonini chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash, ilmiy rahbarlik faoliyatining samaradorligini baholash va kafedralardagi ilmiy munozaralarning ushbu jarayonga ta'sirini o'rganish bugungi kunda dolzarb ilmiy-pedagogik masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlash jarayonining tashkiliy va metodik jihatlarini, uchrayotgan muammolar hamda ilmiy munozaralarning ta'lim sifati va tadqiqot samaradorligini oshirishdagi o'rni tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi. Bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlash jarayoni va talabalarning ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirish masalalari pedagogika fanining muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur masala bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlarda talabalarning mustaqil ilmiy faoliyatini tashkil etish, ilmiy rahbarlik mexanizmlari, akademik yozuv madaniyati hamda ilmiy tadqiqot metodologiyasining ahamiyati keng yoritilgan.

Xorijiy olimlardan V.A. Slastenin, I.P. Podlasiy, N.V. Kuzmina, A.M. Novikov va boshqalar bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda ilmiy tadqiqot faoliyatining o'rni va ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab berganlar. Ularning tadqiqotlarida talabalarni ilmiy faoliyatga jalb etish, mustaqil izlanish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda ilmiy fikrlash madaniyatini shakllantirish oliy ta'limning muhim vazifalaridan biri sifatida talqin etiladi.

V.A. Slasteninning fikricha, pedagogik ta'lim jarayonida ilmiy-tadqiqot faoliyati talabaning kasbiy shakllanishiga xizmat qiluvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Olim talabalarning ilmiy faoliyatga jalb etilishi ularda ijodiy tafakkur, muammoli vaziyatlarni hal qilish va innovatsion yondashuvlarni qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishini ta'kidlaydi.

I.P. Podlasiy pedagogik jarayonni tashkil etishda ilmiy tadqiqotlarning amaliy ahamiyatiga alohida e'tibor qaratadi. Uning ilmiy qarashlariga ko'ra, pedagogika yo'nalishidagi talabalar nafaqat nazariy bilimlarni egallashi, balki ta'lim amaliyotida uchraydigan muammolarni ilmiy asosda o'rganish va ularga yechim topishga qodir bo'lishlari lozim.

O'zbekistonlik olimlardan N. Muslimov, B. Xodjayev, U. Nishonaliyev, R. Ishmuhamedov va M. Ochilovlarning ilmiy ishlarida oliy ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarning ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Ular talabalarning ilmiy faoliyatini tashkil etishda innovatsion pedagogik texnologiyalar, mustaqil ta'lim va ilmiy seminarlarning ahamiyatini alohida qayd etganlar.

N. Muslimovning tadqiqotlarida bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda mustaqil tadqiqot ishlari, kurs ishlari va bitiruv malakaviy ishlarining o'rni tahlil qilingan. Olim ilmiy tadqiqot faoliyatini pedagog kadrlar tayyorlashning muhim tarkibiy qismi sifatida baholaydi.

B. Xodjayev esa kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim sifatini oshirish masalalarini o'rganib, talabalarining ilmiy va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda amaliy tadqiqotlarning muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Uning fikricha, bitiruv malakaviy ishlari talabaning kasbiy tayyorgarlik darajasini baholashning eng samarali shakllaridan biridir.

So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlash jarayonida ilmiy rahbarning faoliyati, talabalar bilan muntazam ishlashi va kafedralarda tashkil etiladigan ilmiy muhokamalar ish sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy seminarlar va dastlabki himoyalar talabalar tomonidan yo'l qo'yilayotgan metodik va mazmuniy kamchiliklarni o'z vaqtida aniqlash imkonini beradi.

Mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlashning nazariy va metodik asoslari yetarli darajada o'rganilgan bo'lsa-da, kafedralardagi amaliy tajribalar, ilmiy munozaralarning samaradorligi hamda zamonaviy ta'lim sharoitida uchrayotgan muammolarni kompleks tahlil qilishga ehtiyoj mavjud. Shu sababli mazkur tadqiqotda bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlash jarayonining amaliy holati, uchrayotgan muammolar hamda ilmiy munozaralarning ta'lim sifati va tadqiqot samaradorligini oshirishdagi o'rni tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Bitiruv malakaviy ishi oliy ta'lim tizimida talabaning mustaqil ilmiy-tadqiqot faoliyatini namoyon etuvchi muhim akademik ish hisoblanadi. U nafaqat talabaning o'quv yillari davomida egallagan nazariy bilimlarini umumlashtirish, balki ularni amaliyot bilan bog'lash, ilmiy muammoni aniqlash va unga yechim topish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlash jarayoni bo'lajak mutaxassisning kasbiy va ilmiy kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim bosqichi sanaladi.

Pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun bitiruv malakaviy ishlari alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki pedagog nafaqat ta'lim beruvchi, balki ilmiy kuzatuvchi, tahlilchi va innovatsion g'oyalarni amaliyotga tatbiq etuvchi mutaxassis ham bo'lishi lozim.

Shuning uchun bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlash davomida talabalar pedagogik jarayonlarni ilmiy nuqtayi nazardan baholash, ta'lim muammolarini aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish ko'nikmalarini egallaydilar.

Pedagogika kafedralarida har o'quv yilida bitiruv malakaviy ishlari mavzulari, ularning dolzarbligi, ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyati yuzasidan muntazam tahlillar o'tkaziladi. Ushbu tahlillar natijasida ayrim muammolar aniqlanadi. Jumladan, ayrim talabalar tomonidan tanlangan mavzularda ilmiy yangilikning yetarli darajada yoritilmasligi, mavzularning bir-biriga yaqinligi yoki takrorlanishi holatlari uchrab turadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, raqamli ta'lim, sun'iy intellekt, inklyuziv ta'lim, STEAM ta'limi va kompetensiyaviy yondashuv kabi mavzular bo'yicha tayyorlangan bitiruv ishlari ilmiy jihatdan samaraliroq natijalar bermoqda. Bunday mavzular talabalarining ijodiy va tadqiqotchilik salohiyatini namoyon etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Kafedra yig'ilishlarida bitiruv ishlari mavzularining dolzarbligi, tadqiqot metodlarining to'g'ri tanlanganligi hamda olingan natijalarning amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari muntazam muhokama qilinadi. Bu esa ilmiy ishlar sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Amaliy kuzatishlar va kafedralarda olib borilgan muhokamalar natijasida bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlash jarayonida uchraydigan bir qator muammolar aniqlanmoqda.

Birinchidan, ayrim talabalarda ilmiy adabiyotlar bilan ishlash ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmagan. Natijada ular ilmiy manbalarni tanlash va tahlil qilishda qiyinchiliklarga duch keladilar.

Ikkinchidan, akademik yozuv madaniyati bilan bog'liq kamchiliklar kuzatiladi. Tadqiqot natijalarini ilmiy uslubda bayon qilish, havolalar keltirish va foydalanilgan adabiyotlarni rasmiylashtirish masalalari ko'plab talabalar uchun murakkablik tug'diradi.

Uchinchidan, ayrim hollarda tadqiqot metodlarini noto'g'ri tanlash yoki amaliy tajribani yetarli darajada tashkil eta olmaslik natijasida ilmiy ishning sifati pasayadi. Bu holat ko'pincha talabaning metodologik tayyorgarligi bilan bog'liq bo'ladi.

Shuningdek, vaqtni samarali rejalashtira olmaslik, ilmiy rahbar bilan muntazam ishlamaslik va ilmiy izlanishlarga yetarli vaqt ajratmaslik ham bitiruv ishlari sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Pedagogika kafedralarida tashkil etiladigan ilmiy seminarlar, davra suhbatlari va dastlabki himoyalar bitiruv malakaviy ishlari sifatini oshirishning muhim vositasi hisoblanadi.

Bunday ilmiy munozaralar davomida talabalar o'z tadqiqotlarining natijalarini taqdim etadilar va professor-o'qituvchilar tomonidan berilgan tavsiyalar asosida ishlarini takomillashtiradilar.

Ilmiy munozaralar talabalarda tanqidiy fikrlash, ilmiy dalillash va o'z fikrini asoslab bera olish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, dastlabki himoyalar jarayonida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish yakuniy himoya sifatining oshishiga xizmat qiladi.

Kafedralarda olib borilgan kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, muntazam ravishda ilmiy seminarlar tashkil etilgan guruhlarda bitiruv malakaviy ishlarining ilmiy saviyasi va amaliy ahamiyati ancha yuqori bo'ladi. Chunki bunday muhit talabalarni ilmiy izlanishga undaydi va ilmiy muloqot madaniyatini shakllantiradi.

Bitiruv malakaviy ishlarining sifatini oshirish maqsadida quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- talabalar uchun akademik yozuv bo'yicha maxsus seminarlar tashkil etish;
- ilmiy maqolalar va xalqaro ilmiy bazalar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish;
- kafedralarda muntazam ilmiy munozaralar va metodik seminarlar o'tkazish;
- bitiruv ishlari mavzularini zamonaviy ta'lim muammolari bilan bog'lash;
- ilmiy rahbar va talaba o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish;
- tadqiqot natijalarini amaliyotga joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish.

Mazkur chora-tadbirlar bitiruv malakaviy ishlarining ilmiy darajasi va amaliy ahamiyatini oshirishga, talabalarining ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Bitiruv malakaviy ishlari oliy ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarning kasbiy va ilmiy tayyorgarlik darajasini namoyon etuvchi muhim akademik faoliyat turi hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlash jarayoni talabalarining mustaqil fikrlash, ilmiy izlanish olib borish, pedagogik muammolarni aniqlash va ularga ilmiy asoslangan yechimlar ishlab chiqish kompetensiyalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Tahlillar natijasida bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlash jarayonida mavzu tanlash, ilmiy manbalar bilan ishlash, akademik yozuv madaniyati, tadqiqot metodologiyasini qo'llash hamda vaqtni samarali rejalashtirish bilan bog'liq ayrim muammolar mavjudligi aniqlandi.

Ushbu muammolar talabalarning ilmiy salohiyatini to'liq namoyon etishiga to'sqinlik qilayotgan omillardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, pedagogika kafedralarida tashkil etiladigan ilmiy seminarlar, dastlabki himoyalar va ilmiy munozaralar bitiruv malakaviy ishlari sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Bunday ilmiy muhit talabalarning tanqidiy fikrlash, ilmiy muloqot olib borish va o'z tadqiqot natijalarini asoslab bera olish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlash samaradorligini oshirish uchun akademik yozuv bo'yicha maxsus treninglar tashkil etish, ilmiy bazalar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, kafedralarda muntazam ilmiy munozaralarni yo'lga qo'yish hamda ilmiy rahbarlik faoliyatini takomillashtirish zarurligi asoslandi.

Umuman olganda, bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlash jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etish, talabalarning ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish va kafedralarda sog'lom ilmiy muhitni shakllantirish ta'lim sifatini oshirish hamda raqobatbardosh pedagog kadrlarni tayyorlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining oliy ta'lim tizimini takomillashtirishga oid qarorlari.
4. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. – Toshkent: Fan, 2007.
5. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Sano-standart, 2017.
6. Ishmuhammedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste'dod, 2018.
7. Ochilov M. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
8. Podlasiy I.P. Pedagogika. – Moskva: Yurayt, 2021.
9. Slasten V.A. Pedagogika. – Moskva: Akademiya, 2018.
10. Novikov A.M. Metodologiya nauchnogo issledovaniya. – Moskva: Librokom, 2019.
11. Kuzmina N.V. Professionalizm lichnosti prepodavatela. – Sankt-Peterburg, 2017.
12. Karimov U.A., To'rayev B.X. Oliy ta'limda ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish. – Toshkent: Tafakkur, 2022.
13. Usmonboyeva M.H. Pedagogik kompetentlik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2021.
14. Oliy ta'lim muassasalarida bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlash va himoya qilish tartibi bo'yicha me'yoriy hujjatlar. – Toshkent, 2024.
15. Nishonaliyev U.N. Pedagogik tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.